

De politieke ideologie van het Plakkaat

In het Plakkaat van Verlatinge zweren de Staten-Generaal de Spaanse vorst af. Ze leggen uit hoe ze tot die stap zijn gekomen en geven korte instructies die de nieuwe machtsverhoudingen weerspiegelen. Daarmee verwoordt het een politieke ideologie die zich in de periode 1560-1580 vormde. De thema's vrijheid, privileges en de positie van de Staten staan daarin centraal.

Daan Schuijt is redacteur van Kleio.

De toespraak die koning Willem-Alexander gaf bij de dodenherdenking op 4 mei was om verschillende redenen gedenkwaardig en kreeg veel lof op de sociale media. De Dam was leeg vanwege de coronamaatregelen. Willem-Alexander verbond de gekozen onvrijheid omwille van leven en gezondheid met de situatie waarin we door de bezetter gedwongen werden onze vrijheid op te geven. Hij stelde: 'Het koesteren en verdedigen van onze vrije, democratische rechtsstaat biedt de enige bescherming tegen willekeur en waanzin.' Het was voor het eerst dat het staatshoofd een

toespraak gaf bij de dodenherdenking. Het is een bijzondere speling van het lot dat een nazaat van Willem van Oranje zich op deze manier over het thema vrijheid uitsprak. De twee bekendste documenten waarin Oranje dat deed, zijn waarschijnlijk zijn Oudejaarsrede uit 1564 (een vorst mag niet over het geweten van zijn onderdanen beschikken) en de *Apologie* uit 1580. In deze vijftien jaar ontwikkelde zich een politieke ideologie die je in beknopte versie terugleest in het Plakkaat van Verlatinge (1581). De thema's vrijheid, privileges en soevereiniteit (van de Staten) zijn daarin leidend.

Plattegrond van Antwerpen in 1572 met de 'Spaanse omwalling'. Uit de stedenatlas *Civitates Orbis Terrarum* door Braun en Hogenberg.

Scholierenplakkaat

Op 26 juli 2019 vond in de vergaderzaal van de Eerste Kamer de tweede viering van de Nederlandse Onafhankelijkheid plaats. Daar kreeg Hannah Verbeek, leerling van het Fioretti College in Lisse, uit handen van Anton van Hooff het eerste exemplaar uitgereikt van de scholiereneditie van het Plakkaat van Verlatinge.¹ In haar reactie benadrukte zij het belang om in eigen woorden het belang van het document te kunnen uitleggen. En om zonder Jip en Janneke-taal de werkelijke betekenis ervan te doorgronden. Het Plakkaat van Verlatinge is een akte (handeling) in de vorm van een verordening van de Staten-Generaal. De verordening moet overal aangeplakt worden, zodat lagere gezagsdragers in de gewesten en steden op de hoogte zijn van de nieuwe richtlijnen. Die staan in het laatste deel van het Plakkaat, waarin de Staten-Generaal de Spaanse vorst vervallen van de heerschappij verklaren. Lagere gezagsdragers zijn ontslagen van de eed van trouw aan hem en hoeven zijn stemfels, munten en zegels niet meer te gebruiken. De Staten zijn nu de hoogste macht. De richtlijnen volgen op een lange lijst van beschuldigingen aan het adres van Filips II. Hij zou zich ten opzichte van zijn onderdanen in de gewesten niet hebben gedragen zoals het een vorst betaamt. In het eerste deel van het Plakkaat beschrijven de Staten wat zij van een vorst verwachten. Het is een korte weergave van een politieke ideologie die zich sinds de jaren 1560 vormde in traktaten en pamfletten die na iedere nieuwe ontwikkeling in het conflict tussen de gewesten en Spaanse machthebbers verschenen. In zijn studie *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590* analyseert Martin van Gelderen deze ideologie.

Recht op verzet

Al vanaf de jaren 1550 verschijnen er voornamelijk protestantse geschriften waarin het recht op verzet tegen een vorst wordt gelegitimeerd. Theologen rechtvaardigen de protesten tegen de vorsten in Frankrijk en Duitsland die het nieuwe geloof met harde hand bestrijden. Als soeverein in de Franse gebieden kent Willem van Oranje dit werk. Uit deze groep komt onder andere Du Plessis-Mornay voort, die hem later, in 1580, zou bijstaan bij het opstellen van de *Apologie*. In de gewesten komt de stroom met publicaties op gang na de Beeldenstorm en de komst van Alva. De nieuwe landvoogd laat er geen gras over groeien en zet direct de Bloedraad aan het werk. Slechts enkele weken na zijn komst worden Egmont en Horne op de markt van Brussel onthoofd. Oranjes secretaris als gouverneur van Antwerpen, Jacob van Wesembecke, schrijft in 1568 een apologie uit naam van de onthoofde Horne en graaf Hoochstraten, die bij de aanvalen van dat jaar tegen de Spanjaarden omkwam.

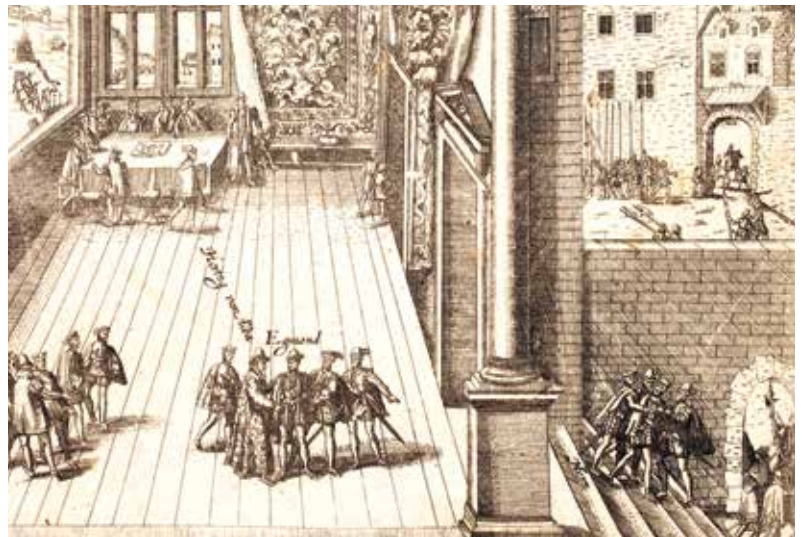
In 1569 verschijnt Van Wesembecke's *De beschrijvinge* (van de geschiedenis inzake de religie zoals geschiedde in de Nederlanden). Het is de eerste samenhangende visie op de thema's vrijheid, privileges en de positie van de Staten, toegespitst op de gewesten.

Vrijheid

Van Wesembecke stelt vrijheid als de absolute politieke kernwaarde. Let wel: vrijheid in enkelvoud. Dat is een verandering ten opzichte van de middeleeuwse invulling hiervan, gebaseerd op vrijheden, privileges. Vrijheid is min of meer een natuurrecht waarop de persoonlijke vrijheid van de inwoners is gebaseerd, die weer samenhangt met de welvaart van het land. Wanneer nu Granvelle, Alva en trawanten het land van deze vrijheid beroven, zo stelt Van Wesembecke, dan worden de inwoners de meest onderdrukte slaven ter wereld. De privileges belichamen de vrijheid. Zij vormen een legitieme – grondwettelijke is een anachronisme – garantie van de vrijheid die een prins niet mag schaden of aantasten. Doet de prins dat wel, dan is er het recht op ongehoorzaamheid zoals vastgelegd in de Blijde Inkomst van 1356 (zie kader), totdat de vorst zich weer schikt naar de afspraken. Van Wesembecke geeft de Staten-Generaal een duidelijke positie als (onafhankelijk) onderdeel van het Spaanse Rijk door aan te geven dat zij door de vorst altijd om goedkeuring en advies moeten worden gevraagd in belangrijke staatszaken. ▶

1 De hertaling van het Plakkaat is te vinden via www.vgnkleio.nl/2018/plakkaat-van-verlatinghe-hertaald.

Arrestatie van de graven van Egmont en Horne door de hertog van Alva in Brussel in 1567. Illustratie uit 1621, uit *Oorspronck, begin ende vervolgh der Nederlantsche oorlogen door Pieter Bor Christiaensz. Collectie Vredespaleis*.

Blijde Inkomst 1356

In de politieke traktaten en pamfletten uit de jaren 1560-1580 verwijzen de schrijvers vaak naar de Blijde Inkomst van 1356. Bij hun aantreden als hertog van Brabant ondertekenen Johanna van Brabant en haar man Wenceslas dit document, waarin een ongehoorzaamheidsclausule is opgenomen. Dit geeft de inwoners het recht op verzet als de graaf zich niet aan de afspraken uit de Blijde Inkomst houdt. Het gaat erom dat een vorst geen oorlog mag voeren of belastingen mag heffen zonder instemming en raadpleging van de Staten van Brabant.

Portret van Filips van Marnix van Sint-Aldegonde. Prent van Johannes Wierix, 1581. Collectie Rijksmuseum.

Staten

In 1570 werkt Marnix van Sint-Aldegonde de positie van de Staten verder uit. In oktober van dat jaar is er een *Reichstag* in Spiers en zal Oranje Duitse vorsten om steun in zijn strijd tegen de vertegenwoordigers van de Spaanse vorst vragen. Het werk van Aldegonde verschijnt in 1571 bij een Londense uitgever als *A defence and true declaration of the things lately done in the lowe Country whereby may easily be seen to whom all the beginning and cause of the late troubles and calamities is to be imputed*.

Aldegonde ziet vooral Granvelle als boosdoener die de gewesten, net als de koninkrijken Sicilië en Napels, door veroveringen onder nieuwe wetten in het koninkrijk Spanje wil incorporeren. Hij plaatst de Nederlandse argumenten in het kader van het Romeins recht door te verwijzen naar het principe *lex omnes populi* van Domitius Ulpianus, dat stelt dat lokale wetten of gebruiken alleen vervangen mogen worden door centrale wetgeving als de lokale wetten niet meer voldoen. Aldegonde hoopt hiermee de sympathie te winnen van de Duitse vorsten die hun eigen koninkrijken en prinsdommen koesteren. De verhouding tussen vorst en onderdanen is het onderwerp van *Sekere brieven waer inne den aenghevanghen Vrede-handel deses Jaers LXXIII vervaetet is* (1574) door Johan Junius de Jonghe, gouverneur van Veere, Zeeland. Junius is vrij direct in zijn weergave dat een vorst door het volk gemaakt is, omdat een vorst zonder zijn onderdanen geen vorst kan zijn. Dat de Staten nu de vrijheid beschermen, vloeit voort uit het feit dat zij de hoogste en belangrijkste leiders van het volk zijn. Zij vertegenwoordigen het lichaam van velen, waarop zowel de autoriteit van de vorst als de welvaart van het volk rust. Nu de gewesten kreunen onder de gesel van Alva's tirannie, hebben zij het volste recht daartegen in verzet te komen en zelfs naar de wapens te grijpen.

Matthias van Oostenrijk werd op negentienjarige leeftijd in 1577 benoemd tot landvoogd van Nederland. Schilderij door Lucas van Valckenborch, 1580. Kunsthistorisches Museum, Wenen.

Res publica

Na het mislukken van de onderhandelingen van Breda in 1575 willen de Staten van Brabant – zwaar getroffen door de afsluiting van de Schelde – de Staten-Generaal ervan overtuigen om Holland en Zeeland in beweging te krijgen. Brabant hoopt op een herstel van de vrede, privileges en welvaart, maar heeft daarvoor wel noordelijke steun nodig. Om hun wens kracht bij te zetten, verschijnt in 1576 het anonieme *Vertoog ende openinghe om een goede, salighe ende generale vrede te maken in dese Nederlanden*.

Dit traktaat is een echte politieke legitimatie van de Opstand, aan religie wordt geen aandacht besteed. Het uitgangspunt is dat de Nederlandse politieke orde op vrijheid, privileges en de Staten is gebaseerd. De Nederlanden zijn nooit anders dan op de wijze van een republiek geregeerd. De rol van de prins is die van dienaar en raadsman. Hij kan slechts als landsheer worden geaccepteerd als hij door de volledige generaliteit is verkozen. Het doel van de politiek is daarmee het dienen van de *res publica*, het algemeen belang.

In 1577 kiezen de Staten in generaliteit een nieuwe landvoogd in de persoon van aartshertog Matthias van Oostenrijk. Aldegonde stelt een oratie op van de ambassadeurs van Matthias die in het Nederlands wordt vertaald door propaganda-dichter Jean Baptist Houwaert (*Oratie der Ambassadeuren vanden doorluchtigen Prince Matthias Aertshertoge van Oostenrijk, etc. Gouverneur van die Nederlanden*). Aldegonde verbindt het recht op verzet niet alleen aan de Blijde

Inkomst, maar vooral aan het Groot Privilege van 1477. Hij stelt dat het recht van verzet niet alleen Brabant geldt, maar alle gewesten. Daarbij verwerpt hij ook een terugkeer naar de situatie zoals onder Karel V als inzet van de Opstand. De Pacificatie van Gent past wat dat betreft beter in de lijn van het Groot Privilege in het dienen van de algemene zaak (weer *res publica*) en de verwerping van de bloedplakkaten die Karel V in 1531 opstelde.

De vorst verlaten

Het recht op verzet wordt voorgesteld als het recht een vorst te verlaten in het anonieme pamflet *Discour sur la négociation de la paix, qui se tracte presentement á Coloigne entre le Roy d'Espagne et les Estats du Pays Bas*. Het pamflet verwerpt het vredesvoorstel in Keulen, waarin de bemiddelende Duitse partij een voorstel doet terug te keren naar de politieke verhoudingen van voor 1555 onder Karel V. De auteur bedient zich van de argumenten op het gebied van vrijheid, privileges en de rol van de Staten. Echter, de conclusie is verstrekkend. Als de Staten de politieke autoriteit zijn, de leidende soevereine machten in de Nederlandse politieke orde, dan hebben zij daarmee ook het recht een prins te verlaten en vervangen.

Bijna gelijktijdig verschijnen in 1581 zowel het Plakkaat van Verlatinge als een belangrijk pamflet van Aggaeus van Albada. Het Plakkaat is een weergave van een besluit dat zich baseert op de argumenten die in de genoemde pamfletten en traktaten zijn uitgedacht. Albeda's *Acten van den Vredehandel geschiet te Colen* zijn bedoeld om het beleid van de Staten-Generaal te verantwoorden en vormen geen systematische verdediging van de Nederlandse Opstand.

De kern van Albeda's *Acten* is dat de kern van politieke autoriteit het verzorgen en beschermen van het algemeen belang en de gemeenschap is. De autoriteit van een prins, maar ook van de Staten, rust dan ook volledig op de gedeelde autoriteit van hen die hem op die positie hebben gebracht. Wanneer een prins zijn autoriteit misbruikt, is het recht op verzet drievoudig. Ten eerste is er de ongehoorzaamheidsclausule van de Blijde Inkomst. Daarnaast is er het recht op verzet door de lagere magistraten wanneer een vorst de eed verbreekt waarmee zij hem zijn autoriteit verleend hebben. Dit komt overeen met de protestantse interpretatie van het recht op verzet uit de jaren 1560. Tot slot mogen zij die een prins autoriteit hebben verleend hem altijd die macht ontnemen als die prins de condities breekt waaronder hij die autoriteit verkregen heeft. Zonder het zo te noemen, beschrijft Albeda hier het idee van volkssoevereiniteit dat hij toevoegt aan de politieke ideologie van de Opstand. Het sterke aan het werk van Albeda is dat hij

in zijn rechtvaardiging van de Opstand verwijst naar onder meer klassieke teksten en het Romeins recht. Daarmee plaatst hij het politiek denken over de Nederlandse Opstand in een breder intellectueel raamwerk van de renaissance.

Ideologie

Uit de pamfletten die Van Gelderen analyseert, ontstaat het idee van natuurlijk recht op verzet. Dat wordt op twee manieren beargumenteerd. Als eerste wordt het concept van een contract, zoals aanwezig in de veelgenoemde Blijde Inkomst, uiteindelijk versterkt met de notie van volkssoevereiniteit. De prins is gemaakt door het volk, de Staten zijn de leidende soevereine machten in de Nederlandse politiek en deze worden onmiskenbaar als vertegenwoordigende organen genoemd. Ze zijn geschapen en verkozen door de gemeenschap om deze te vertegenwoordigen. Een prins die zich niet naar deze autoriteit wil schikken, zondigt tegen zowel de natuurlijke als contractuele positie die hem is toebedeeld.

Daarbij is het idee van het algemeen belang van de gemeenschap de belangrijkste politieke wet die geldt. Deze gaat voor de loyaliteit aan de prins die een tiran is geworden. ■

Bij dit artikel is een werkvorm over het Plakkaat van Verlatinge beschikbaar op de website www.vgnkleio.nl.

Allegorie op de Pacificatie van Gent, 1576. De Nederlandse Leeuw bewaakt het toegangshek naar de Hollandse Tuin waarin de zeventien provincies zitten. Spaanse soldaten hebben de tuin omsingeld. Collectie Rijksmuseum.

Literatuur

Alberts, dr. A en Verlaan, drs. J. E. (eds), *Apologie of Verantwoording van de prins van Oranje gevolgd door het Plakkaat van Verlatinge* (Nieuwkoop 1980).

Darby, G. (ed), *The origins and development of the Dutch Revolt* (Londen 2001).

Gelderens, M. van, *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590* (serie *Ideas in context*) (Cambridge 1992).

Hooff, A. van, *Het Plakkaat van Verlatinge. De eerste onafhankelijkheidsverklaring* (Utrecht 2018).